

VÖRÖS ZSOLT

„Alig szabadultam ki a szerbek fogságából, már le kellett mennem a szerbek közé, de mégis lementem, mert lelkiismeretem nyugodt volt.”*

*Az I. világháború és a szerb megszállás –
Ete János visszaemlékezése*

„I was barley freed form the captivity of the Serbs, I had to go down to the Serbs again, but I went down anyway, because my conscience was clear.”

The First World War and the Serbian Occupation – János Ete’s reminiscence.

The reminiscence published in this study originates from Janos Ete, who played a major role in the local public administration of Baranya County during the First World War and the subsequent Serbian occupation (1918–1921). One can well reconstruct the Hungarian public administration’s operation in the area, and how life became increasingly hopeless during the war through Ete’s remembrance. János Ete did not hide his worldview, neither his opinion about the Serbian occupiers. The occupiers considered him as a dangerous person to their aspirations, for which they interned him to Valjevo, in western Serbia. In his reminiscence, he recorded the narrative of the internment in detail. Outside of the war conditions, the story of the individuals interned from Mohács to Valjevo can be explored with the guidance of this document, which topic – the internment of Valjevo – constitutes a significant part of my previous research. János Ete could write the undermentioned reminiscence during the final section of his life, throughout the 1960s, when he predominantly conducted local historical and ethnographical research in Mohács and the

* A tanulmány az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program EKÖP-24-2-I-PTE-32 kódú pályázatával, az Innovációs és Kulturális Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal finanszírozásával valósult meg. Az idézet: KDM HT 83–67. 022. Az I. világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése.

surrounding area. The document can be found in the Local Historical Database of the Kanizsai Dorottya Museum in Mohács.

Keywords: First World War, Serbian occupation in the County of Baranya, János Ete, Valjevo, reminiscence

1. Bevezető – Ete János (1885–1974) életének áttekintése

Ete János 1885. december 5-én született Mohácson, Endl János néven.¹ Elemi iskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd Pécsre járt a felső kereskedelmi iskolába. Az érettségit viszont már Szegeden szerezte meg. Ez után községi közgazgatási tanfolyamra járt Pécsre, illetve jegyzőgyakornokként dolgozott Baranyajenőn.² A tanfolyam elvégzése után Darázsra³ került 1906 és 1908 között, azért, hogy megtanulja a sokác⁴ nyelvet. Darázi tartózkodása után rövid ideig – 1908 nyarán – Majson dolgozott, majd ősztől kezdve rendszeresített segédjegyzői állást kapott Szederkényben.⁵ A szederkényi jegyző 1912-ben bekövetkezett halála után fél éven keresztül helyettes jegyzőként dolgozott a faluban, de végül, mivel voltak nála idősebb jegyzőjelöltek is, ezért nem választották meg. Az első világháború előtti utolsó békeévben Hidason dolgozott segédjegyzőként, itt érte a világháború kitörésének híre is.⁶

1914 őszén Ete Jánost is besorozták katonának, de a pécsi 19. honvéd gyalogezredbe történő tényleges bevonulására csak 1915 januárjában került sor. Tíz hét szolgálat után felmentették, mivel 1915. március végén kinevezték somberekli helyettes jegyzőnek. Ez az állás azért üresedett meg, mert a korábbi helyettes sikasztott.⁷ Ezt a pozíciót két éven keresztül töltötte be. 1917. május 22-én Pécssett feleségül vette Fejes Gizellát, akivel házasságukból három gyermekük született.⁸ Ugyanebben az évben, a korábbi jegyző menesztése után nevezték ki Kölked

¹ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427. – Ete János életrajzának összeállításához nagy segítségemre volt önéletrajza, mely a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában található.

² MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427. – Saját elmondása szerint a jegyzőgyakornoki munkát azért végezhette, mert nagybátyja is jegyzőként dolgozott.

³ Ma Draž Horvátországban, Eszék–Baranya megyében.

⁴ A sokác egy horvát népcsoport, amelynek tagjai a mai Magyarország területén elsősorban Mohácson és környékén élnek. Nevük sokác és sokac formája egyaránt használatos. Mohácson jellemzően az ékezet nélküli alakot használják, Ete János is ezt használta visszaemlékezésében.

⁵ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

⁶ KDM HT 83–67. 022.

⁷ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

⁸ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427. – Ete Jánosnak és Fejes Gizellának három gyermeke született: Ete Márta (1918), Ete Klára (1919) és Ete Kálmán (1923).

község jegyzőjének „élethosszig” tartó időre. Ezzel párhuzamosan, a háború vége felé közeledve, 1918-ban Lánycsókon helyettesítette a jegyzőt. A kölkedi jegyzőség székhelye Mohács volt, így az akkori Kossuth Lajos utca 67-es szám alatti házban rendezkedett be családjával, ahol jegyzői irodáját is működtette.⁹

A háborút követő szerb megszállás (1918–1921) idején „nem állt szerb szolgálatba”,¹⁰ így állásából felmentették, illetve a nyugat-szerbiai Valjevóba internálták több társával együtt.¹¹ Ez jelentős anyagi nehézségeket okozott, ami miatt ő és felesége is alkalmi munkákat vállalt.¹² A megszállás után visszahelyezték a kölkedi jegyzői pozícióba.

1923-ban a Magyar Néprajzi Társaság Mohácson tartotta vándorgyűlését, melynek alkalmából Brand Ede, a mohácsi polgári iskola igazgatója vezetésével összeállítottak egy kiállítást.¹³ Ete János már ekkor egy cikket írt a sokácokról, illetve szorgalmazta egy majdani múzeum létesítését.¹⁴ A kiállítás megszervezését és a vándorgyűlést követően, 1923. augusztus 12-én megalakult a II. Lajos Múzeum Egylet, melynek vezetőjévé Brand Endét választották,¹⁵ Ete János pedig a kezdetektől fogva választmányi tagja volt.¹⁶

Nehéz anyagi helyzetük a két világháború közti időszakban sem javult, mivel házukat elárverezték, mert kezességet vállalt sógora hiteléhez.¹⁷ Felesége ismét munkába állt és városi óvónő lett. 1934-ben, belügyminiszteri engedéllyel magyarosították nevüket Endről Etére.¹⁸ 1939-ben nyugdíjazták jegyzői hivatalából. Az újabb világháborús helyzet alakulása miatt 1944-ben menekülni kényszerültek, ugyanis a várost kiürítették, így a polgári lakosságnak is mennie kellett. Ete János és családja Pécsre távozott, ott vészelték át a frontátvonulást. Mohácsot 1944. november 26-án foglalta el a Vörös Hadsereg 3. Ukrán Frontjának 4. gárdahadse-
rege.¹⁹ Hazaérkezésükkor szembesültek azzal, hogy mohácsi házukat bombatalálat

⁹ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

¹⁰ KDM HT 83–67. 022.

¹¹ Vörös 2023. 178–179.

¹² Ete és felesége a megszállás alatt a bevételkiesés miatt több alkalmi munkát is vállalt. Ete lánc-kereskedéssel, kosárfonással foglalkozott, de 1920–1921 fordulójától írni feladatokat is vállalt Schwarz Béla mohácsi ügyvédnél. Felesége kézimunkákat vállalt. Nagy volt rajtuk a nyomás, mivel két lányuk (fiuk még nem született meg) mellett a cselédet is el kellett tartani. A cseléd elbocsajtása jelentős társadalmi presztízsveszteséget jelentett volna a korabeli viszonyok között.

¹³ KDM MT.

¹⁴ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

¹⁵ KDM MT. – A II. Lajos Múzeum Egylet tekinthető a mai mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum jogelődjének. Az egylet hivatalosan 1925. március 8-án alakult múzeum má.

¹⁶ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

¹⁷ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

¹⁸ *Mohácsi Hírlap* 23. évf. (1934) 18. sz. 3.

¹⁹ Márkus 2022. 185.

érte, aminek következtében minden ingóságuk, köztük Ete értékes néprajzi és helytörténeti gyűjtései is megsemmisültek. „A 6 tagú család lakás, berendezés és kilátás nélkül nézett a világba. A szomszéd padlóján háltunk, semmi tartalék, kereketnélküliség és jegyrendszer.”²⁰

A második világháború után, 1949-ben államosították a mohácsi múzeumot, ami Állami Múzeum néven működött tovább, és vezetésével Martinszky Jánost bízták meg.²¹ Az ő halála után Ete János vette át a múzeum irányítását, de csak „csökkentett fizetéssel” alkalmazták.²² Igazgatása alatt vette fel a múzeum Kánizsai Dorottya nevét. A rossz körülmények ellenére „ügyszeretből” elvállalta a múzeum vezetését, amit 1963-ig végzett, amikor a továbbra sem javuló munkakörülmények miatt lemondott.²³ Életének utolsó éveit Mohács és környéke néprajzi és helytörténeti anyagainak gyűjtésével töltötte, mivel „nem akart tétlenkedni”.²⁴ Ezeket a gyűjtéseket fokozatosan eladta a múzeumnak, illetve különféle újságoknak. A jelen tanulmányban közölt visszaemlékezés is életének ezen utolsó szakaszában keletkezhetett.²⁵ Ete János 1974. május 7-én hunyt el.²⁶ Jelentős hagyatékát ma a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára,²⁷ valamint a mohácsi Kánizsai Dorottya Múzeum²⁸ őrzi.

*Köztörténeti kontextus – a szerb megszállás és előzményei*²⁹

Az első világháború négy évig tartó harcai után 1918 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia elveszítette a háborút. A már bomlásban lévő birodalom nevében, 1918. november 3-án Viktor Weber írta alá a padovai fegyverszünetet, mely az első világháború végét is jelentette a Monarchia

²⁰ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427. – Itt érdemes megjegyezni, hogy Ete János hat fővel számol, tehát a cselédjük még mindig meg volt.

²¹ KDM MT.

²² MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

²³ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

²⁴ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

²⁵ Itt jogosan merül fel a hitelesség, az emberi emlékezőképesség kérdése. Ete János az első világháborús és szerb megszállással kapcsolatos emlékeit ebben a formában legalább 40 évvel az események után jegyezte le. Visszaemlékezésében jelentős pontossággal emlékezik az átélt eseményekre, mely összhangban van más korabeli forrásokkal, illetve ego-dokumentumokkal is.

²⁶ *Dunántúli Napló* 32. évf. (1975) 323. sz. 2.

²⁷ MNL BaVL XV. 51. 14–15. doboz.

²⁸ KDM Helytörténeti Adattár, Néprajzi Gyűjtemény, Fotótár.

²⁹ A visszaemlékezés többségében a szerb megszállásról szól, így az első világháború – általánosan ismert – eseménytörténetének ismertetésétől eltekintek jelen tanulmányban.

számára.³⁰ A szerződés rendelkezett a hadsereg leszereléséről, infrastrukturális kérdésekről, de több – leginkább Magyarország szempontjából – fontos kérdés rendezetlen maradt, mint például az ország déli határvonalának kialakítása.³¹ Az előírt rendelkezéseket Ausztria és Magyarország a birodalom felbomlása következtében már külön hajtotta végre.³²

A helyzet rendezése érdekében – részben antant nyomásra – a magyar kormány tárgyalásokat kezdett a balkáni (szerb–francia) antant erőikkel, mely tárgyalásokat Károlyi Mihály miniszterelnök és Jászi Oszkár nemzetiségéért felelős tárcanélküli miniszter vezettek.³³ Ennek a folyamatnak lett a vége az 1918. november 13-án Linder Béla tárcanélküli miniszter által aláírt belgrádi katonai konvenció, mely egy demarkációs vonalat határozott meg a balkáni antant erők és a magyar állam között.³⁴ A szerződés a Barcs–Pécs–Bátaszék–Baja–Maros vonalat jelölte ki, ami leginkább a szerb törekvéseket tükrözte. A 18 pontból álló konvenció továbbá előírta a magyar csapatok leszerelését, a demarkációs vonaltól délre eső területek kiürítését. Ugyanakkor megszabta azt is, hogy a kiürítendő területen a magyar közigazgatásnak továbbra is zavartalanul kellett működnie, vagyis a megszálló csapatok elsődleges feladata a terület ellenőrzése és a rendfenntartás volt.

A szerb csapatok már a konvenció aláírásának napján elindultak a demarkációs vonal irányába, és 1918. november 14-én érték el Mohácsot.³⁵ A kezdeti „baráti” viszony gyorsan megromlott a megszállók és a helyi lakosság között, mivel 1918 novemberének második felétől a szerbek megkezdték az impériumváltást a megszállt területeken, vagyis a magyar közigazgatás szisztematikus lebontását, valamint a területek elszakítását és az ekkor formálódó új délszláv államhoz való csatolását. Ennek a folyamatnak két sarkalatos pontját emelném ki. Az első fordulópontra 1918. november 25-e volt, amikor az újvidéki szerb nemzetgyűlés kimondta Baranya, Bácska és a Bánát elszakadását a Magyar Királyságtól és csatlakozását a Szerb Királysághoz.³⁶ Valamint – részben ennek a folyamatnak a lebonyolítására és ellenőrzésére – létrehozták a Narodna Uprava³⁷ nevű kormány szervet. Ezekkel az intézkedésekkel a helyi lakosság ellenállását váltották ki, valamint a közigazgatás

³⁰ Ormos 2020. 15.

³¹ Ormos – Majoros 2003. 248.

³² Hornyák 2004. 12.

³³ Hornyák 2004. 15.

³⁴ Hornyák 2004. 19.

³⁵ Nagy – Lőrincz 2018. 45.

³⁶ Ezen a gyűlésen Baranya vármegyét senki nem képviselte. A területek *de jure* csak a Szerb Királysághoz tudtak csatlakozni, hiszen a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság csak 1918. december 1-jén alakult meg.

³⁷ „Nemzeti Igazgatóság”. Ez tekinthető az újvidéki nemzetgyűlés végrehajtó szervének és az elszakított területekért felelős hivatalnak.

igyekezett hátráltatni a Narodna Uprava intézkedéseinek végrehajtását.³⁸ A második fordulópont Vladislav Pandurović³⁹ kormánybiztos-főispánná történő kinevezése volt 1919. január 17-én (gyakorlati beiktatására január 27-én került sor). Pandurović nevéhez fűződik a baranyai impériumváltás levezénylése, a hivatalnoki gárda lecserélése, aki kijelentette, hogy a Narodna Uprava határozatainak végrehajthatása érdekében, akár kész fegyveres erőszakot is alkalmazni.⁴⁰

Összességében tehát elmondható, hogy a megszálló csapatok – a belgrádi konvenció ellenére – fokozatosan átvették a közigazgatás feletti ellenőrzést, valamint megkísérelték Baranya vármegyét elszakítani és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolni. A magyar közigazgatás szereplői – mint jelen esetben Ete János is – nem szívesen teljesítették a szerb utasításokat, nem vették fel a munkát. Ezzel hátráltatták a megszállást és ezáltal hamar „célkeresztbe” kerültek.

2. Forrásközlés⁴¹ – Az I. világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése

Az apró német államok egyesülése, vagyis az egységes Németország 1871 után katonailag és gazdaságilag megerősödött, ipara fellendült, de nyersanyag hiányában szenvedett. Ipari cikkeinek felvevőpiaca nem volt, mert a gyarmatok más nyugati államok birtokában voltak. Ezért gazdaságilag kelet felé terjeszkedett és ellepte a balkáni államokat. Amikor ezek felvevőképessége kimerült, a német tőke távolabbra tekintett, és Indiát akarta érdekkörébe vonni. Mivel azonban a Szezei-csatorna az angolok kezén volt, azért a Balkánon és Törökországon át szárazföldi úton iparkodott Indiába jutni. Megépítették tehát a bagdadi vasutat. A németeknek ezen előretörése fölkelte a nyugati tőkés államok irigységét, és kitört az első világháború, melynek célja a németek részéről az indiai nyersanyag és felvevőpiac

³⁸ A lakosság tiltakozásának egyik legjelentősebb eseménye az 1918. december 2-án, a pécsi Nemzeti Casinóban tartott gyűlés volt, melyen a megjelentek (leginkább a helyi társadalmi–politikai elit tagjai) elfogadtak egy tiltakozó nyilatkozatot, amiben elleneztek Pécs és Baranya vármegye elcsatolását, elsősorban történeti és etnikai elvekre hivatkozva. Ez volt az első olyan esemény, ami miatt a megszállók elkezdtek túszoikat kijelölni a megszállt terület lakosságából.

³⁹ Nem véletlenül esett a szerbek választása Pandurović-ra. Jól ismerte a pécsi–baranyai viszonyokat, az első világháborút megelőző időszakban a pécsi hadapródiskola főhadnagy-tanára volt.

⁴⁰ Szűts 1991. 24.

⁴¹ KDM HT 83–67. 022. Az I. világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése. A dokumentumot a mai helyesírás szabályai szerint közlöm. L. Sipos 2000. A könnyebb olvashatóság érdekében kiegészítéseimet a szövegfolyamban szögletes zárójelben jelöltem. A dokumentumot magyarázó lábjegyzetekkel is elláttam. A közölt visszaemlékezés a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárában, valamint a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeumban is megtalálható. Jelen tanulmány a múzeumban megtalálható dokumentumot közli.

megszerzése, a nyugati tőkés államok részéről a versenytárs német ipar letörése volt. Azon kívül a franciákat a visszavágó bosszú fűtötte.⁴² Az oroszokat Nagy Péter cár célkitűzése, a melegvízű tengerre való kijutás vágya vezette. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása a német járszalagon függő Monarchia⁴³ részéről, és a szláv testvérek védelme a cár részéről csak ürügy volt a háborúra.

Eddig a nagypolitika,⁴⁴ de nézzük, hogy a nagyközönséget hogyan érintette a dolog? – 1914. évben Hidas községben⁴⁵ voltam segédjegyző és faltuk a hírlapokat, amelyekből megtudtuk az ultimátum átadását és a lejáratí időt. Szombaton este kimentünk a vasúti állomásra hírszerzés végett. A vasúti főnök mesélte, hogy a bonyhádi főszolgabíró távíratilag visszahívták szabadságról, tehát a háborús előkészület megindult.

Korábbi állomáshelyemen, Szederkényben⁴⁶ is, meg Hidason is én készítettem a mozgósítási tervet, tehát tudtam a tennivalókat. Azért vasárnap reggel már úgy öltözködtem, hogy útra kész legyek. Kilenc óra felé aztán jött is egy pécsváradí lovaskocsi, mely pokrócba csavart csomagot hozott. Gyanítottuk, hogy mit tartalmaz, ezért az irodában volt feleket kiküldtük, átnéztük az iratokat és berendeltük az előfogatóst. Áthajtottam Ófaluba,⁴⁷ és útközben felvettem kocsimra az ófalui levélhordót. Érdeklődött, hogy lesz-e háború, mire azt feleltem, hogy most viszem a mozgósítási hirdetményt. Erre a kocsi a lovai közé csapott és vágatva értünk Ófaluba, mert a kocsi kiskatona volt. A templomnál megálltunk, a levélhordó félreverte a harangot, mire a nép az utcákra futott, hogy hol ég a tűz. Mivel seholy sem égett, azért a templomhoz jöttek, ahol kifüggesztettem a mozgósítási hirdetményeket. Hidasí kocsiom nyomban visszafordult, engem ott hagyott. Ófalui kocsival mentem Zsibrikre.⁴⁸

Útközben a Kalka dűlőben is félrevertem a harangot, és előszóval kihirdettem a mozgósítást. Itt legharciasabb volt egy púpos ember, ő hangoztatta a legjobban, hogy aki nem vonul be, azt fejbe lövik. – Zsibrik faluba délben értem, amikor a nép a vasárnapi ebédnél ült. A kocsi megállt a templom előtt, én bementem

.....
⁴² Ezt napjainkban leginkább a „revans” politika kifejezésével illetjük, Elzász-Lotaringia hovatarozásának kérdésében.

⁴³ Osztrák–Magyar Monarchia.

⁴⁴ Az első bekezdésben Ete János a nagypolitikai háttérről elmélkedik, vagyis az első világháború kitörésének okait keresi. Itt egyértelmű a kor – vagyis a visszaemlékezés születésének kora – fel fogásának lecsapódása. A német nagytőke és imperializmus felelőssé tétele, elsősorban a marxista történetírásban figyelhető meg. Erről és a háború általános indokairól l. Ormos – Majoros 2003. 219–226.; Clark 2015.

⁴⁵ Hidas, község a mai Baranya vármegyében, Bonyhádtól délre.

⁴⁶ Szederkény, község a mai Baranya vármegyében, a Mohácsot Péccsel összekötő főúton, körülbelül félúton.

⁴⁷ Ófalu, község a mai Baranya vármegyében, Bonyhádtól délkeletre.

⁴⁸ Zsibrik, a korban önálló település, napjainkban a Tolna vármegyei Mőcsényhez tartozik.

és félrevertem a harangot. Zsibrik 42 házból állt kis falu, a nép hamar összeve-rődött, és amikor a templomból kijöttem, csak annyit kellett mondanom, hogy igen, kitört a háború, mert kocsisom már előre megmondta, hogy be kell vonulni. A tanító meghívott ebédre, de mert ő is katona volt, akinek be kell vonulnia, azért az ebéd senkinek sem ízlett.

Zsibrikről visszafordultam Hidasra, ahol az utca üres volt, teljesen kihalt. La-kott ott 5-6 szerb család is, és amikor Zsibrikről visszaérkeztem, találkoztam egy szerb fogattal, mely takarmányért ment, de nem egy, hanem két ember ült a kocsin és nagyon sötéten néztek.

A nádasdi⁴⁹ orvos, akihez tartoztunk, mesélte, hogy a bevonulást megelőző hajnalban többen fölkeresték, hogy ők betegek, nem tudnak bevonulni. Persze ezeknek az alkalmi betegeknek nem adott igazolást.

Amikor hetek múlva az első jegyzői értekezletet tartottuk, akkor hallottam, hogy milyen kémfogási esetek történtek a járásban. Az egyik legelőn lévő kútnál egy vándor szomját oltotta, de szerb kémnek nézték és elfogták. Úgy vallatták, hogy egy liter vizet megittattak vele, és úgy engedték el, mert így győződtek meg, hogy vajon megmérgezte-e a kutat? [sic!] Beszélgetés során kiderült, hogy a vándorral ez ismételten megtörtént. Ennek a vallatásnak az volt a haszna, hogy a vándor józan maradt.

A mozgósítás során kiderült, hogy a hirdetmények szövegezése téves, és azért a minisztériumban egy magyarázó, értelmező osztályt állítottak föl. – Mi falusiak is észrevettük, hogy a hirdetmény olyan katonai alakulatot is fegyverbe szólít, mely nem is létezett. Vagy talán az ellenséget akarta ezzel félrevezetni?

A mozgósítási terv szerint lovakat és kocsikat is kellett útnak indítani a ne-gyedik napon. És akkor kitűnt, hogy a közönség hogyan értelmezte a háborút. Ugyanis pénzszerzési, könnyű meggazdagodási lehetőségnek tekintette, mert mindenki a legrosszabb kocsiját, összetákoltszámát hozta el, azért nagy ösz-szeget kért azzal az indoklással, hogy az is elég, ha csak a falu határáig tart, mert akkor is megilleti az ára.

Hamarosan olyan híreket hallottunk, a bevonultak családtagjai azt híresztelték, hogy a katonákat éheztetik, nem kapnak ételmeget, mert a tiszték saját zsebeikre dolgoznak. De azt elhallgatták, hogy a rossz kocsikon szállított élelem nem ér-hette utol a menetelő katonát. Az is tény, hogy a bevonult élelmezési tiszt mutatta bozsoki⁵⁰ jegyzőtársamnak az ő ezres bankjegyektől duzzadó pénztárcáját, tehát a híresztelésnek alapja is volt.

Nem csak katonát, kocsit és lovat, hanem gabonát is kellett a hadra kelt sereg-nek szállítani. Ennek is megjött a mozgósítási tervben meghatározott ideje. Már

⁴⁹ Mai nevén Mecseknádasd (a korban Püspöknádasd), község Baranya vármegyében.

⁵⁰ Mai nevén Palotabozsok, község Baranya vármegyében, Mohácstól északra.

nem emlékszem, hogy a mozgósítás hányadik napján, de kenyérgabonát kellett lefoglalni a sereg részére. Azonban semmiféle utasítás nem volt arra nézve, hogy mennyit foglaljunk le és hogy mennyit hagyjunk meg házi és gazdasági szükségletre? [sic!] Közelebbi tájékoztatás hiányában mindenkinél a fele termést vettük igénybe. Ez bizony helytelen mérték volt, nem is került megvalósításra, csupán arra szolgált, hogy a kedélyeket fölizgassa.

Jött a hadisegély. Az itthon maradt családtagoknak pénzbeli segély járt, ami a mi vidékünkön családtagonként napi 60 fillérben volt megállapítva. Egyenlőtlenségek keletkeztek, mert a rászorultság fokát községenként másképp, más mértékkel mérték. Ez a közhangulatot nagyon rontotta. Nem számítva az emberek közt uralkodó irigységet.

Augusztusban néhány napig Szederkényben voltam, mert a mozgósítási terv szerint a jegyzők csak 24 napig maradhattak állomáshelyükön, felmentésük 24 napra szólt, mert az alatt a katonaság bevonul, a lovak, szekerek, élelem útba indítása megtörténik és utána a jegyzők is bevonulni tartoznak. A tapasztalás azonban azt mutatta, hogy a hadigépezet működése, az utánpótlás biztosítása és az itthon maradtak ellátása érdekében nem nélkülözhetők, ezért a felmentést bizonytalan időre meghosszabbították. Ezért visszatértem rendes állomáshelyemre, Hidasra.

A háború kitörésekor, csak néhány heti harcra számítottunk, mert Szerbia leverésére ez is elég lett volna. Mivel azonban a háború az egész világra kiterjedt, ezért októberben újra sorozták azokat, akiket békében alkalmatlannak találtak. A sorozás nem járásonként, hanem a megyeszékhely Pécssett történt. Engem is ott soroztak be október közepén, de csak [1915.] január közepén hívtak be, és pedig a 19. honvéd gyalogezredhez.⁵¹

Tehát Hidasról hazamentem Mohácsra, ahonnan kirándultam Lánycsókra Mészáros Gyulához, akivel együtt tettem jegyzővizsgát.⁵² Ott aludtam, és másnap találkoztam a szolgabíróval, aki kijött, hogy az uradalom gabonakészletét zár alá helyezze. Mivel a mohácsi járásbéli jegyzők felmentésére békében nem tettek javaslatot, és a somberek⁵³ jegyző gazdasági tiszt lévén, nem kapott felmentést, helyettese sikkasztott, ennek utóda nagyot halló és rosszul látó Herger János mohácsi jegyző volt, más a járásban nem akadt, ezért engem kineveztek somberek helyettes segédjegyzőnek azon szóbeli korlátozással, hogy a kinevezés csak akkor érvényes, ha a felmentésem sikerül és siker esetén tartozom a vezető teendőket ellátni. Így vonultam be 1915. január 15-én Pécsre, a 19. honvéd gyalogezredhez mint

⁵¹ A 19. honvéd gyalogezred hadkiegészítő kerülete Baranya és Somogy vármegyék teljes területére, valamint Tolna vármegye 4 járására és Fiume városára terjedt ki. A parancsnokság Pécssett, Kaposváron és Fiumében székelte. Részletesen l. Nübl 2014. 100–101.

⁵² Ez – önéletrajza alapján – 1905–1906 környékén lehetett. L. MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427.

⁵³ Somberek, község a mai Baranya vármegyében, Mohácstól északra.

B. alosztályú népfölkelő. A laktanyák elégtelenek voltak, ezért első éjjel a huszárok lovagló helyiségében szalmán aludtunk. Másnap kivezettek a sörgyár Abbázia nevű nyári helyiségébe, mely deszkafalu, fűtetlen. Szalmán feküdtünk és meleget úgy biztosítottunk, hogy ketten összefeküdtünk és kettőnk pokrócaival takaródtunk. Már bevonulás előtt figyelmeztettek, hogy meleg ruhát, élelmet vigyünk magunkkal. Az üszögi réten⁵⁴ gyakorlatoztunk egy hétig, a vízcspnál mosakodtunk, de a gulyás nem ízlett. Ez 8 napig tartott, amikor az érettségizetteket kiválogatták, bevitték a budai külvárosi kath. kör [katolikus kör] helyiségébe, és mint önkéntes (karpaszományos) katonákat külön oktattak. Egyik önkéntes társunk öccse volt a parancsnok, míg mi újoncok 30 év körüli közép-, főiskolát, vagy egyetemet végzettek voltunk. Mindenki önmaga gondoskodott élelmezéséről, sőt körleten kívül is lakhattunk. A kiképzés a vásártéren történt. Kaptunk gyakorlóruhát, mely a harctérről visszakerült ruhából állt, én gyalogsági köpenyt és huszárzubbonyt [kaptam], de saját bakancsot és lábtekereszt hordtam. Abban az időben esett el Przemysl vára,⁵⁵ a harctéren mélyponton álltunk, tehát rossz hangulat uralkodott.

Március vége felé megérkezett felmentésem és hazaengedtek, katonatársaim, sőt az őrmester irigységétől kísérve. Egy percig sem maradtam tovább Pécssett, hanem siettem haza és jelentkeztem jegyzői szolgálatra.

Így kerültem Somberekre. Nekünk jegyzőknek a békebeli teendőkön kívül az volt a feladatunk, hogy katonákat küldjünk a harcterekre, de ezeken kívül hadimunkásokat, lovakat, szekereket, gabonát, takarmányt biztosítsunk. Az itthon maradt családtagokat hadisegéllyel láttuk el. – A haditörvények megengedték, hogy az itthon nélkülözhetetlen katonákat felmentsék a bevonulás alól. Ezzel a lehetőséggel a csehek bőven éltek, ezt az Országgyűlésen is tárgyalták, ezért nálunk is felmentésben részesítették a hadiüzemek munkásait, valamint a nagyobb gazdákat. Mindez kényes munka volt, úgy a segélyre a szorultság, mint a nélkülözhetetlenség elbírálása. A cséplőgépekhez is fölmentettek egyeseket. Persze a felmentések körül visszaélések is történetek, mert például [egy] somberekai szerb embert Nagybudmérre⁵⁶ mentettek föl, vagy valaki csak azért vett cséplőgépet, hogy így felmentéshez jusson.

Minden második hónapban volt sorozás, sőt a hadi rokkantakat is újra sorozták. A hatósági igénybevételek[nek] (rekvirálás) se vége, se hossza nem volt. Háborús időkben kevesebb a termés, nagyobb a fogyasztás, tehát mindig szorosabbra kellett fogni a gyeplőt. Eleinte polgári egyének végezték, de később már a katonák is rekviráltak.

⁵⁴ Üszög(puszta), napjainkban Pécs egyik délkeleti városrésze.

⁵⁵ Lengyel helyesírás szerint Przemysl. Az erőd átadásáról 1915. március 21-én született döntés, az orosz csapatok március 23-án kezdték meg a bevonulást. Részletesen l. Balla 2015. 131–132.

⁵⁶ Nagybudmér, község a mai Baranya vármegyében, Bólytól délnyugatra.

A hangulat állandóan rosszabbodott. 1914-ben nagy volt a tekintély-tisztelet, tehát amikor a trónörökösöt meggyilkolták, a közvélemény természetesnek találta a hadüzenetet. A háború sokáig elhúzódott és bár látszólag a Központi Hatalmak, a mi szövetségeseink győztek, mert a harctereken mindenütt az ellenség földjén álltunk, mégse tudtuk az ellenséget térdre, békére kényszeríteni. A mi katonáink mindenhol ellenséges földön álltak és közben úgy a katonák, mint a hátszág népe azon gondolkozott, hogy miért is hadakoznak? [sic!] Hisz a népek nem ellenségei egymásnak, nekünk, magyaroknak, a népnek semmi követelni valója nincs a másik néptől. Találgatták, hogy mi lesz a vég? [sic!] Közben azt látták, hogy a nagy tömeg vérzik, áldoz, míg egyesek gyarapodnak. Gazdagodtak a hadseregszállítók, a hadibizományosok, a papírbakancsok szállítói. Nálunk Mohácson a gabonabizományos mások termését szállította a hadseregnek, de ő maga mint földbirtokos nem gabonát termelt, mert annak hatóságilag megállapított ára volt és igénybe vették. Ehelyett kendert termelt, mert azt nem vették igénybe. Az ügynök (a vörös hajú Molnár) zöldségbizományos volt, a zsidó Freund,⁵⁷ aki se kanász, se hizlaló, se sertéskereskedő nem volt, sertésbizományos volt. A fűszerkereskedő Ehrenfeld Antal⁵⁸ burgonyabizományos volt. Ezeket a bizományosokat a szállított mennyiség után díjazták, érdekük tehát a minél több begyűjtés volt, de az árut nem ők tárták föl, csak átvették és továbbadták. Az áru föltárása, földériteése, a rejtett készletek fölfedezése a bizományos raktárába való beszállítása, a jegyzők dolga volt, ami bizony népszerűtlen foglalkozás volt. Hiába magyaráztuk, hogy a harctéren küzdő, éhező saját katonáinknak kell az élelem.

A jegyző atyai gondviselője a rábízott népnek, és a nép nagy bajában, a háború nehéz éveiben is azt várta, hogy a jegyző védje, támogassa őt. Ezzel szemben a valóságban az állami érdek a jegyzőt és a népét egymással szembe állította. A hadiözvegyek minél nagyobb hadisegély elérésére törekedtek és minél kevesebb beszolgáltatást akartak teljesíteni. Így került szembe egymással a jegyző és a népe, ami később megbosszulta magát.

A beszolgáltatás körül a többi közt a következő eseteket láttam:

1. – Kivetették, hogy az egyes községeknek hány lovat kell beszolgáltatni, és azok alkalmassági vizsgálatára és átvételére katonák is érkeztek Mohácsra. Az én

⁵⁷ A Freund-család egy befolyásos zsidó kereskedő „dinasztia” volt Mohácson. Megjelenésük a városban a provizórium időszakára, vagyis az 1860-as évek első felére esett. L. Horváth 1933. 48.

⁵⁸ Ehrenfeld Antal már a századforduló idején is jelentős kereskedőnek számított Mohácson. A *Mohács* című lap negyedoldala, díszes hirdetésen közli üzletének kínálatát, melyet fűszer-, csemege-, anyag-, festék-, és gyarmatáru-nagykereskedésként határoz meg. L. *Mohács* 1. évf. (1901) 2. sz. 7.

községek is adtak lovakat és amikor az átadás történt a vásártéren látom ám, hogy a Wittpusztáról⁵⁹ behozott ló lába a pata fölött véres. Witt Józsefnek Rác-görccsönyben⁶⁰ 200 holdas birtoka volt,⁶¹ Mohács legnagyobb adófizetője. Gyermektelen, tehát se fia, se veje nem volt a harctéren, még megfizetett állatleadással sem akart a háborúban részt venni, hanem a lovat megsebesítették azért, hogy alkalmatlannak találják.

2. – Vidékünk legszebb lovait Nagynyáradon⁶² nevelték, és a lótartók akként akarták lovaikat megtartani, hogy vesztegettek. Amikor a lovakat a bizottság elé vezették, akkor a megvesztegetett altiszt rákönyökölt a lóra, mire az ugyan csak összejátszó tiszt a lovakat alkalmatlannak minősítette. Mivel a ló nem csak szép, de gyönyörű volt, az összejátszás nyilvánvaló volt, azért a majsi⁶³ jegyző az összejátszást úgy védte ki, hogy az egyszer már megvizsgált és alkalmatlannak talált lovakat újra elővezette, de nem az otthoni párosítással, két szürkét, vagy két sárgát, egy párban, hanem egy szürkét egy sárgával, egy sárgát egy pej lóval. Így az altiszt nem ismerte meg a lovakat, alkalmasoknak találták. Hogy a vesztegetési pénzzel mi történt, az már nem érdekes.

3. – A kukoricaleadás a mohácsi szabadkikötőben történt, az ott álló uszályokon. És a somberekai gazdák kukoricáját penészesnek találták, nem vették át, azért a part közelében lévő Paunz-féle gabonakereskedésben eladták. De ugyanott vettek kukoricát, de azt már nem kifogásolták és átvették az uszályon. Hogy az uszályon miképp különböztették meg a somberekai és a Paunz-raktárbéli kukoricát, azt már ők tudták, én nem, nem is érdekelt. Engem csak az érdekelt, hogy a kirótt mennyiséget beszállítsák.

Eleinte a fölös mennyiséget vették igénybe, de az ínség növekedésével a szükségletet a megyékre, ezek a községekre rótták ki. A háború két utolsó évében kölkei⁶⁴ jegyző voltam, sőt 1918 vége felé lánycsóki jegyző is voltam, mint helyettes. Ekkor a burgonyát is igénybe vették és a szükséges mennyiséget kivetéssel biztosították. A lánycsóki lajstromra kívülről ráírtam, hogy a községre kivetett mennyiséget

⁵⁹ Wittpuszta (a korban Witt-puszta alakban is előfordult), Witt József mohácsi vaskereskedő birtokában lévő gazdasági birtok volt Mohácstól északra, Görccsönydoboka határában. 1915-ben újsághirdetésben 10-12 évre kínálta bérbe a tulajdonosa. L. *Bajai Független Újság* 15. évf. (1915) 136. sz. 3.

⁶⁰ Rác-görccsöny, mai nevén Görccsönydoboka, Görccsöny nevű településrészének korabeli neve, Baranya vármegyében, Mohácstól északra.

⁶¹ Az idézett újságcikk alapján pontosan tudjuk azt is, mekkora volt az említett birtok: 195,493 kataszteri hold, amiből 182,419 kat. hold szántó, 0,530 kat. hold kert, 9,391 kat. hold kaszáló, 3,153 földadó alá nem eső terület. L. *Bajai Független Újság* 15. évf. (1915) 136. sz. 3.

⁶² Nagynyárad, község a mai Baranya vármegyében, Mohácstól délre.

⁶³ Majs, község a mai Baranya vármegyében, Mohácstól délre.

⁶⁴ Kölked, község a mai Baranya vármegyében, Mohácstól délre.

a gazdák terhére kivettem, de az nincs meg. Bekövetkezett az összeomlás, tehát a kivetett burgonyát már nem szedték be a termelőktől. Annyi még történt, hogy a gazdákat felhívtuk beadásra, egyesek hoztak is be, árát a bizományos Ehrenfeld Antal fűszerkereskedő felvette, azt bizonyára megforgatta, de csak hónapok múlva fizette ki, amikor a pénz vásárlóereje romlott.

A harctéri helyzet az volt, hogy a Központi Hatalmak katonái mind ellenséges földön álltak, de nem voltak oly erősek, hogy az ellenséget békekérésre kényszerítsék. Kilátástalanná vált számunkra a helyzet azzal, hogy az Észak-amerikai Egyesült Államok⁶⁵ is az ellenséges oldalon lépett harcba. Ezzel egyidejűleg a propaganda is megélné, vagyis az ellenséges hírverés úgy a katonák, mint a hátszág népét kitartásában megingatni törekedett. Ez annál könnyebben ment, mert az ellátás, élelmiszer mindig rosszabbodott, és a győzelmes befejezés kilátástalanná vált. Amerika hadbalépése e kilátást rontotta. Az aranyborjú imádói ugyan szállítottak papírbakancsot, a háborút hiéna módjára kiélték, és bár hasznot húztak a háborúból, nekik ez sem volt elég, hanem a békéből is a hasznot kívánták, azért nem elégedtek meg a Központi Hatalmak zsírjával, hanem az Antant-hatalmaktól is elfogadták a megvesztegetést, és a Központi Hatalmakat hátba támadták. Tehát nem csak katonailag nem tudtuk az ellenséget békére kényszeríteni, nem csak gazdaságilag merültünk ki, hanem lelkiileg is kimerültünk, és ezt a lelki kimerültséget az ellenség javára kamatoztatni akarta az ellenséges hírverés. A harci kedv már mindkét oldalon lelohadt, kimerülés, kedvtelenség volt mindkét oldalon, de az összeomlás azért következett be nálunk korábban, mert az ellenséges propaganda itt erősebb volt és az összeomlást elősegítette.

Az arcvonala összeomlott és katonáink rendszertelenül áramoltak haza. A háborút a harctéren töltött emberek fáradtak, kimerültek, kiéhezettek, kiábrándultak, csalódottak voltak. Itthon panaszgató család, elhanyagolt szerszám, üres kamra és műhely fogadta őket. Munkanélküliség az egész vonalon. A férfiak elszoktak a termelő munkától. A hazatértek lassan szoktak bele a polgári életbe, mert a volt mezőgazdasági munkások nem, hanem a volt iparosok mentek az uradalomba napszámba és törték a kukoricát.

A gazdasági romlás jele, hogy a pénz helyébe az áru, a kézpénzvásárlás helyébe a csere lépett. Élelmiszer a városokban szűken volt, ezért bolti árut csak terményért adtak. A falusiak élelmiszerért mindent kaptak. Legrosszabb helyzetben a kézpénzfizetésből élők voltak, mert ezek nem tudtak csereberélni. A kereskedők árujukat visszatartották. Teszem azt, bár volt dohányáru, mégsem adtak a vevőknek. Egy kölkedi cigány szabadságra jött a harctérről, de terménye nem volt, azért nem kaphatott dohányt még a nagytőzsdében sem. Panaszra jött hozzám, hogy ő harctéri gyerek, mégse kapott dohányt, tehát kér dohányjegyet. Akkor még nem

⁶⁵ Amerikai Egyesült Államok.

volt dohányjegy, de ráírtam egy cédulára, hogy M. I.⁶⁶ dohányt kér, pecsétet is tettem rá. Elment, és többet nem jött panaszra. Ellenben a dohánytőzsdés elkapott és kérdezte, hogy mit szívlak, ad nekem szívesen bármilyen dohányárut, csak a cigányoknak ne adja[k] dohányjegyet. Magam nem dohányoztam, tehát érdektelen voltam. A dohányhiány arra kényszerítette az embereket, hogy száraz meggyfalevelet szívjanak.

Tisza István volt miniszterelnököt [1918.] október 31-én megölték, és erre lementem a főszolgabírói hivatalba és fegyvereket kértem. Kérdezte Sey Tamás⁶⁷ hogy félek-e, mert számomra ad egy revolvért, de többet nem adhat. Erre haza mentem, távbeszélőn a németbólyi⁶⁸ jegyzőtől kértem fegyvereket. Fogadtam fuvarost, és azzal hozattam a hazatávozott bosnyák katonák fegyvereiből 1 szekerre valót és két láda lőszert. Mivel a közbiztonság megszűnt, karhatalom nem volt, ezért a népem biztonságáról úgy gondoskodtam, hogy a kölkedi pusztára és azoknak, akiknek félteni valójuk volt, fegyvert és lőszert adtam, hogy mindenki önmaga biztonságáról gondoskodhasson. A kölkedi tanító hallotta, amikor este [az] ablaka alatt beszélgettek és azt mondták, hogy nem lehet semmit se csinálni, mert mindenkinek fegyvere van. Az én három községemben nem is volt rendzavarás.

Ellenben Mohácson [1918.] november 4-én, hétfői napon a kereskedőket kifosztották.⁶⁹ Ebben a fosztogatásban nem csak a mohácsiak, hanem a környékbeli falvak lakói is szerepeltek. Amikor néhány puska lövés eldörrent, akkor a fosztogatók szétugrottak. A kocsúton térdig gázoltak a dohányban, de ez a fosztogatás az áruhiányon nem segített, mert a fosztogatók hetek múlva felemelt áron árulták a gyufát, semmivel sem adták olcsóbban mint a kereskedők.

[1918.] November 5-én megalakult a polgárőrség és örködött az utca rendje és a vagyonbiztonság felett. Megalakult a Nemzeti Tanács⁷⁰ is és az intézte a közügyeket, valamint a közlélmézést. Pestről tengerész-különítmény érkezett a rend helyreállítására és a lopott tárgyak összegyűjtésére. Azonban ezen [különítmény] működése felesleges volt, csak zavart okozott, ezért a mohácsi Nemzeti Tanács kérésére visszahívták őket. Amikor sorra kerültem, magam is teljesítettem polgárőri szolgálatot.

⁶⁶ Feltehetően a dohányt igénylő személy monogramja.

⁶⁷ Sey Tamás Mohács főszolgabírója volt 1921-ig.

⁶⁸ Németbóly, mai nevén Bóly, város Baranya vármegyében.

⁶⁹ Az 1918. november 4-ei fosztogatáshoz a helyi (és környékbeli) lakosságon túl, orosz hadifoglyok is csatlakoztak. A zavargásoknak egy halálos áldozata volt, ő is épp egy hadifogoly volt. Részletesen I. Nagy – Lőrincz 2018. 37–39.

⁷⁰ 1918. november 5-én alakult meg a mohácsi Nemzeti Tanács, dr. Beck Alajos vezetésével. A tanács tagjai jellemzően az értelmiség, a tehetős polgárság köréből kerültek ki. Az induláskor a munkásságnak nem volt helyi képviselője. L. Nagy – Lőrincz 2018. 39.

Községeimben is megalakultak a nemzeti tanácsok, de ezeket Mohácsról én irányítottam. Községeimben se fosztogatás, se rendzavarás nem történt, tehát a fegyverosztogatás használt.

Történt azonban ennél nagyobb baj, mert november 16-án⁷¹ bejöttek a megszálló szerb katonák. Ugyanis a fegyverletételi szerződés értelmében Baranya déli és keleti része demarkációs terület volt. Eszék felől érkeztek ló- és öszvérháton, a huszárok bocskorban, némelyiknek még katonasapkája se volt. Nem is volt tekintélyük. A megszálló katonáknak tekintélyt a sokat emlegetett 25 botütés adott. A selyemgyárban szállásolták el őket.

A szerbek bevonulása nagyon lehangolta a kedélyeket. Este 9 óra után tilos a kijárási és külön kimaradási engedéllyel mehettünk lakodalomba, vagy disznótorba. Vasúton való utazáshoz is külön engedély kellett. A pénzt lebélyegezték.

A szerb katonák többségében írástudatlanok voltak, ezért bármiféle bélyegzést (üzleti célbélyegzőket) elfogadtak. De akinek célbélyegzője nem volt, az a kukoricacsumát használta erre a célra, mert a szerbek írástudatlanok voltak, míg a magyarok a szerb cirill betűket nem ismerték. Aki pedig valódi szerb bélyegzőt kívánt, az a katonai parancsnokság valódi bélyegzőjét fél órára kibérelte, mert pénzért kiadták. Úgy az áru, mint a személyforgalom tilos volt az anyaországgal, azért kialakult a csempészség. A szerb hatóság iparigazolványt is adott a csempészségre, sőt a katonák illő díjért az árukísérést is ellátták. Igazi balkáni állapotok. Esténként láttam, amit a csempészek a városból kifelé tartanak. Este indultak és hajnalban már a határon túl voltak. Akik viszont Pest felől jöttek, azok is a sötétség leple alatt jöttek be. 1920 augusztusában én is átmentem akként, hogy este indultam Szabaron⁷² át Geresdre⁷³ és Ófaluba, onnan Bonyhádra jutottam. Itt a csendőrök elfogtak, de túldoldalon lakó rokonaimra hivatkoztam, akiket a főszolgabírói hivatalban ismertek. Erre igazolványt kaptam, mellyel Nagykanizsára, Sopronba, Győrön át Pestre és visszajöttem. Az út egy hétig tartott. Nem csempésztem, de tájékozódtam.

Az összeomlás napjaiban a lánycsóki jegyző Zágráiban rekedt, egy hónapig nem tudott hazajönni. Ez alatt én helyettesítettem a következő módon. A harctérről visszajött katonák, de az elhalt katonák özvegyei is siettek a házasságkötéssel, és nagyon sok házasságkötés történt rövid idő alatt. Mivel az országutak bizonytalanok voltak, nem mentem ki Lánycsókra, hanem a házasságkötés hónapja alatt behozták

⁷¹ A visszaemlékezés pontatlan, 1918. november 14-én érkeztek meg a megszálló csapatok Mohácsra. A megszállókat dr. Andriks Tivadar (szerb származású) országgyűlési képviselő köszöntötte. L. Nagy – Lőrincz 2018. 45.

⁷² Szabar, mai nevén Székelyszabar (a korban Hercegszabar), község a mai Baranya vármegyében, Mohácstól északra.

⁷³ Geresd, a mai nevén Geresdlak (a korban még két külön település: Geresd és Püspöklak), község a mai Baranya vármegyében. Mohácstól északra.

az anyakönyvet, itt a feleket páronként felállítottam (néha 6 pár is összetalálkozott a lánycsóki és kölkedi jegyzőségből) és egyszerre intéztem el akár 6 párt is. Történet némi szabálytalanság is, de ebből per nem keletkezett. A szerb megszállás előnye az volt, hogy fegyelmet teremtett, a csalódásból, kiábrándulásból, fegyelemhiányból származó kilengéseket megakadályozta. De volt hátránya is. Ugyanis a túlzó szerbek⁷⁴ arra törekedtek, hogy a demarkációs területet (melyet a győző fél jelöl ki a legyőzött területéből, és amelynek az a célja, hogy a harcoló felek közt semleges területet létesítsen) a túlzó szerbek Szerbiának akarták megszerezni.⁷⁵

Tehát megindult a lélekhalászás. A [szerb] katonák barátkoztak a sokacokkal, hogy a város jelentékeny százalékát⁷⁶ tevő népet maguknak megnyerjék. Lakodalmakba, disznótorokra jártak, és azzal kecsegtették őket, hogy ezután a szlávok lesznek az urak, nem a magyarok. Szerb bált, műkedvelő színi előadást rendeztek, szerb színtársulatot hoztattak, szerbek által népszámlálást végeztek.

Andrics Tivadar⁷⁷ mohácsi [országgyűlési] képviselővel annyi dolgom volt somberekli helyettes jegyző koromban, hogy az ellenséghez szökött hazai szerb katonák családtagjaitól megvont hadisegély további folyósítását kérte, mert a katona nem szökött át, csak átment az ellenséges táborba. Pártfogását nem vehettem tekintetbe, mert a szökési kimutatás mást bizonyított. Amikor tehát 1918. év végén, a háború befejezése után a városban a Nemzeti Tanács intézte a közügyeket, dec. 31-én bementem a Nemzeti Tanácshoz, és arra kértem, hogy nem csak a mohácsi-akról gondoskodjanak, hanem a falusiaknak is adjanak lisztet, petróleumot stb., mert hiába elégítik ki a városiakat, ha a környék nyugtalan. Ezt a Nemzeti Tanács aznapi elnöke Andrác [elírás: Andrics] Tivadar rossz néven vette, azt mondta,

⁷⁴ A túlzó szerbek kifejezés többször, motívumként visszatérő szófordulat Ete János visszaemlékezésében.

⁷⁵ A megszállók annexiós törekvéseiket nyíltan, a megszállás kezdetéhez képest később kezdték el érvényesíteni. A békekonferenciára benyújtott eredeti területi igényeik között nem szerepelt a Pécs-baranyai régió. A terület megszerzése érdekében megpróbálták maguk mellé állítani a helyi délszláv lakosságot is. A következőkben elsősorban erről a folyamatról írt Ete János. A kérdéskörrel részletesen l. Hornyák 2020.

⁷⁶ Az 1910-es népszámlálás alapján Mohács lakossága 17.092 fő volt. Ebből 809 fő volt szerb, 139 fő horvát anyanyelvű. 3.417 főt „egyéb” jelzővel jegyezték fel, ennek jelentős része sokác, illetve roma származású volt. Mivel a sokácokat és a romákat összesítve írták fel, pontos százalékos adatot nem tudunk mondani a mohácsi délszláv lakosság arányáról. L. Népszámlálás 1910.

⁷⁷ Andrics Tivadar (neve előfordul Andrits alakban is) Mohács országgyűlési képviselője volt 1910 és 1918 között. 1860-ban született Szentendrén, majd apja révén került az 1880-as években Mohácsra, aki a hercegszöllősi (mai Kneževi Vinogradi, Horvátországban, Eszék-Baranya megyében) ortodox esperes lett. Andrics Tivadar tagja volt a mohácsi Nemzeti Tanácsnak, valamint a megszállás alatt egyik fő képviselője volt a térség Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz történő csatolását támogató tábornak. A megszállás után Dárdára (mai Darda, Horvátországban, Eszék-Baranya megyében) költözött. Ete János Andricsról életrajzi összefoglalót írt. L.: MNL BaVL XV. 51. 14. d. 217.

hogy lázítok és ezért a szerb katonákkal lecsukat. Barátaim közrefogtak és kitesz-
koltak a teremből. Így megmenekültem, de a finanszmentészt Szilveszter estéjén
lezárták. Így végződött az 1918-as év.

A zombori szerb tanítóképző növendékei végezték a népszámlálást és azt írták
lapjaikba, amit akartak, mert itt a közönség nem ismerte a szerb cirill betűket.
Kölkedden először a tanítóhoz mentek, a lapját kitöltötték és akkor az összeírókat
kísérő szerb katona puszkáját „súlyba” tette. Erre a tanító, aki soha nem volt katona,
ijedtében aláírta a lapot. Így az első aláírás megszerzése után a többiek is aláírták.
Nem emlékszem azonban arra, hogy az összeírók nálam is jártak volna.

Voltak itt szerb színészek is. Az iparosok olvasóköriében játszottak volna, de
nem volt közönségük. Ebben az időben adta ki a szerb parancsnok azt a rendele-
tet, hogy az üzleti táblák csak szerb vagy horvát nyelven függeszthetők ki. Mivel
azonban a címfestők és az asztalosok nem értettek horvátul, se a cirill betűket nem
ismerték, ezért itt a tétlenkedő színészek foglalkoztak cégtábla-festéssel. A közön-
ség azt hitte, hogy a cégtáblák átfestése azért kötelező, hogy így a színészek kere-
sethez jussanak. Pedig a túlzó szerbeknek ezzel sokkal messzebbre nézőbb terveik
voltak. Ugyanis amikor a cégtáblák átfestése elkészült és kitavaszkodott, nagy ün-
nepélyt rendeztek a vásártéren, ahol tambura zenére kólót táncoltak, köztük volt
Andrits képviselő felesége is, és ezt az ünnepélyt lefényképezték. Ezeket a képeket
kiküldték a békekonferenciára azzal a kísérő szöveggel, hogy társadalmi állásra
való különbség nélkül mennyire örül a magyar elnyomás alól felszabadult délszláv
nép a szerbek bejövételének. Ez bizony félrevezető propaganda volt.⁷⁸

A fegyverletételi szerződés értelmében a szerbek megszállhatták a demarkációs
(semleges) területet, ott a kincstári épületeket, tárgyakat díjtalanul használhatták
a vasúttal együtt. A megszálló katonákat nekünk kellett eltartani. Ennyi joguk volt
nekik, és ennyi kötelességünk volt nekünk. Barátkozással kezdték a lélekvásárlást.
Községenként megbízottakat választottak, ezeket összehívták Újvidékre és a szer-
beknek ez a nagy nemzetgyűlése kimondta a Baranya-bácskai vajdaságnak [sic!] Magyarországtól való elszakadását és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való
csatlakozását.⁷⁹ A megszálló szerb katonaság és győzelemtől ittas, vérmesreményű
túlzó szerbek hívei voltak az elszakadásnak, gyúrták a sokacokat, ránehezdedtek
dr. Prakatur Tamás sokac származású ügyvédre⁸⁰ és Pávkovics Antal Pál mohácsi

⁷⁸ A szerbek által végzett népszámlálás, az itt említett táblaátfestések és fényképek mind azt a cél
szolgálták, hogy a Pécs-baranyai terület feletti igényüket etnikai érvekkel is alá tudják támaszta-
ni a békekonferencián.

⁷⁹ Ez a Narodna Uprava 1918. november 25-én hozott határozata Baranya, Bácska és a Bánát csat-
lakozásáról az 1918. december 1-jén megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz. Ezen a
gyűlésen Baranyát senki sem képviselte.

⁸⁰ Dr. Prakatur Tamás mohácsi sokác származású ügyvéd, politikus. 1879. november 11-én szüle-
tett Dályokon (ma Duboševica Horvátországban, Eszék–Baranya megyében). Pozsonyban járt

albíróra. Ezek színleg belementek a játékba és olyan megbízottakat küldtek az újvidéki Nemzetgyűlésre, akiknek magyarhűségükről meg voltak győződve. Tudták a szerbek, hogy a semleges területet az ellenség földjéből jelölik ki, tehát előre láthatólag a Bátaszék-pécsi vasúti vonaltól délre fekvő területet a békekötés után ki kell üríteniük. Ők azonban a mecseki bányákat az új királyságnak akarták megszerezni, amire kilátásuk nem volt, ezért volt szükségük a cégtáblák átfestésére, a népgyűlés lefénnyképezésére és az újvidéki Nemzetgyűlésre. A gyűlés lezajlása után az újvidéki vajdasági hivatal⁸¹ szerb túlzó hivatalnokokat nevezett ki. A fegyverletéleti szerződés értelmében a fegyvereket beszolgáltattuk, a szerb katonák tartási költségeit községeim megfizették, de ezt meghaladó intézkedéseiket nem teljesítettem. Például földosztást akartak előkészíteni és ezért a nagybirtokokat akarták összeírni, de erre nem feleltem, mert a földosztáshoz nem volt joguk. Látták, hogy a fegyverletéleti szerződésen kívül nem szolgálom nekik, távbeszélőn be is mondták, hogy ők hiába írnak, ezért pénztárvizsgálatot tűztek ki Kölkedre. Gyalog mentem a rendes közlekedő úton, és láttam, hogy a szerbek kocsin a csárda felé kerülve akarnak a faluba jutni. Előbb értem le, mint ők, azért a nyugtákat bevezettem a naplókba és lezártam. Amikor a szerb szolgabíró és járási számvevő csendőrfedezet alatt bejött a község házára és elmondta, hogy rovancsolást⁸² akar tartani, akkor leigazoltattam őket. A szolgabírónak semmiféle igazolványa nem volt. A Márfi nevű számvevő felmutatta a kinevezési okmányát, mire azt feleltem, hogy csak a Budapesten székelő magyar kormány nevezhet ki főispánt, tehát Pandurovicot⁸³ nem az nevezte ki, az ő és az általa kinevezett tisztviselő se törvényes tisztviselő. A szerb csendőrtől járőrleletet kértem, de nem volt neki, ezért én készítettem neki. A köpeniki (?) kapitányra való hivatkozással mondtam, hogy nekik nincs joguk rovancsolást tartani, de mert nekünk nincs okunk titkolózásra, azért megolvassuk előttük a pénzt, a rovancsolási jegyzőkönyvre pedig rávezettem, hogy az eljárás szabálytalan. Ők kocsin, én pedig gyalog tértem haza.

Tudtam, hogy a dolognak folytatása lesz, ezért azon igyekeztem, hogy magamat anyagilag biztosítsam. Ezért másnap reggel üzletet kötöttem, és amint haza megyek [mentem], hivatalom ablaka alatt szerb csendőr állt, aki engem nem

gimnáziumba, ügyvédjelöltként Simonyi-Semadam Sándor pesti ügyvédi irodájában dolgozott, ahol jó politikai ismereteket szerzett. Saját ügyvédi irodáját Mohácson nyitotta meg. Az 1910-es országgyűlési választáson alulmaradt Andrics Tivadarral szemben. A megszállás alatt kétszer is Valjevóba internáltak. Az 1921-es „pótvalasztáson” megválasztották Mohács országgyűlési képviselőjének, mely pozíciót 1922 májusáig töltötte be. 1926-ban ismét megválasztották. 1929. március 15-én hunyt el. Ete János róla is életrajzi összefoglalót írt. L. KDM HT 83–67. 001.

⁸¹ Itt valószínűleg a Narodna Upravára gondol, ami az újvidéki Nemzetgyűlés végrehajtó szerveként működött.

⁸² Ellenőrző vizsgálatot tart. A pénztári vagy leltári kimutatásokat összehasonlítja a tényleges készletekkel.

⁸³ Vladislav Pandurović, a szerb megszállás időszakában Pécs kormánybiztos-főispánja.

ismert. Tehát előbb lakásomra mentem, és a hozott 2000 koronát zsebeimből kiraktam, és úgy mentem az irodába. Mogin Szávó [mohácsi] szerb főszo­l­gá­bí­ró fogadott, akinek magyar jogi képesítése volt, és azt kérdezte, hogy a ro­vancsolási jegyzőkönyvre én írtam-e rá, hogy az eljárás szabálytalan, és miért írtam azt. Meg­mond­tam. Az újvidéki nemzetgyűlés abból állt, hogy pár szerb ember összegyűlt és az elszakadást elhatározta. Mi magyarok is össze­jövünk, és azt határozzuk, hogy Újvidék, vagy Belgrád idetartozik. A békekonferencia még nem határozott, hogy hova tartozunk, ezért itt még a magyar törvények érvényesek, azok szerint pedig csak a Budapesten székelő magyar minisztérium jogosult főispánt kineve­zni. Pandurovicot tehát nem ismerhetem el, se az általa kinevezett tisztviselőket. Csak azt teszem, amire a fegyverletételi egyezmény kötelez. Mogin: kénytelen felfüggeszteni és kinevezi Risztics Milivojt⁸⁴ helyettesnek. Én: tudomásul veszem, kérem ezt írásban is, de a ház magántulajdonom, ezért a hivatal költözzék ki. A szerb főszo­l­gá­bí­róval és Riszticcsel [sic!] kezét fogtam. Márfi is nyújtotta a kezét, de nem fogadtam, azt mondtam, hogy így is jó. Azért nem kezeltem vele, mert magyar létére szerb szolgálatba lépett. Ez 1919. április 2-án történt.

Másnap Risztics (aki kereskedősegéd, majd ügyvédi írnok volt és régóta ismerem) szolgálatba lépett. Öngyilkosság történt Kölkeden, és ezt kellett volna kivizsgál­ni. Risztics kérdezte is, hogy mit tegyen, mire csak azt feleltem, hogy a köror­vossal menjen ki. Közelebbit nem mondtam, mert a szerbek dolgát nem akartam előmozdítani.

A jegyzői hivatal elköltözött [a] Risztics házában lévő szatócsüzlet melletti kis szobába. A költözködés úgy történt, hogy a szállítóvállalkozó társzekerén vitték az irodai bútort, berendezést, a hivatal névtábláját a kocsis láthatóvá tette és a gyász­lobogót kibontotta. Tehát temetési menet­hez hasonlított.

Risztics hivataloskodását nem könnyítettem meg, de amikor a község érdekei­nek megvédéséről volt szó, akkor fölkerestem és figyelmeztettem.

A szerbeket nem szolgáltam, tehát tőlük fizetést se húzhattam. Mivel pedig 5 tagú családomnak élni kellett, és a cselédet fizetni kellett, ezért kereset után néztem. Első keresetem az volt, hogy a felfüggesztés napján, de még annak meg­­történte előtt a molnárnak eladtam a ki nem váltott lisztjegyeket, és azért 2000 koronát kaptam. Alkalmi munkát vállaltam, mások helyett sorban álltam, Pécsre utaztam, pécsi pénzen⁸⁵ Pécssett árut vásároltam és azt itt kétszeres értékű pénzért eladtam. Pesttől el voltunk zárva, onnan árut nem kaphattunk, tehát játékszett

⁸⁴ Risztics Milivoj minden bizonnyal mohácsi volt.

⁸⁵ A megszállás alatt egymással párhuzamosan 4 pénznem volt használatban. A régi osztrák–ma­gyar korona, a szerbek által felülbélyegzett korona, a szerb dinár, valamint a Pécs városa által kibocsájtott korona. Ez utóbbit nevezték „pécsi pénznek”, ami a gyakorlatban egy fedezet nélküli kiadott (gyakran hamisított) helyi pénz volt. Részletesen l. Kaposi 2011. 72–73.

készítettem és eladtam. Lábra kapott a csempészés, láncolás. A láncolásba is bekapcsolódtam. Divattá vált téli ruhának gyapjúfonálból való kötése, ezt feleségem végezte. A nyers vagy fehér fonalat festeni kellett, tehát ezt is csináltuk. Az akkori viszonyokra jellemző, hogy a férfiak téli ruha, kabát helyett sálát hordtak. Amikor a sál két vége a siető férfiak után lógott, úgy néztek ki, mint az akasztófáról leszakadt emberek. Eszéken vett árut Mohácson adtam el. Olaszországból csempészáron érkezett szövött árut Zágrábról hoztuk, Mohácson árultuk. Mivel a mohácsi járásbéli jegyzők közül engem függesztettek föl először, azért eleinte Lánycsókra jártam kisértetni. A hajó- és vasútállomáson áru ki- és berakását vállaltuk mi állástalanok, de nem lévén szervezett munkások, elbocsátottak bennünket. Alakult egy kosárfonószövetkezet, oda jártam dolgozni napszámba, de a kosárfonást nem tanultam meg, mert a szerbek internáltak.⁸⁶ Jellemző, hogy a kosárfonószövetkezet azért nem tudott nagyobb megrendeléshez jutni, mert nem volt pénze vesztegetésre.

1920. október elején szép őszi vasárnapon délelőtt jött értem egy városi rendőr, hogy bekísérjen a selyemfonóba.⁸⁷ Ő ment elől, én utána. A selyemgyár alagsorába helyeztek, ahol már mások megelőztek. Nyolcan jöttünk össze. Az ebédet családunk utánunk hozta. Később az emeletre vittek, míg este a város házára kísérték a sötétség beálltával. Ott az iroda padlóján feküdtünk. Hajnalban az 5 órás vonattal Pécsre kísérték. Amikor a szerbek valami merényletre készültek, akkor azt megelőzően az embereket lefogták. Pécsen 4 embert fogtak le, és ezeket úgy megverték, hogy kettőt kiszabadulás után mindjárt kórházba szállítottak. Amikor nyolcunkat bekísérték, akkor a 4 pécsi egyikét láttuk, amint ablakán át figyel bennünket. Az ügyészségi fogházba helyeztek. Ott voltunk kettesével egy helyiségben. Az ablak oly magas volt, hogy csak a szalmazsák és zsámoly egymásra helyezésével tudtunk kinézni, és akkor is a háztetőre és a salakhegyre láttunk. Feleségem hozott melegruhát és ételmet, de ez nem ízlett. Napközben zaj volt a folyosón, mire a kémlelőlyukon át kinéztem, de bikacsökkal felszerelt polgári ruhás lombroso-típusú⁸⁸ arcokat láttam. Hátra tántorogtam és többet ki se néztem.

Hajnalban⁸⁹ felriasztottak, hogy sietve öltözzünk, kikísérték a vasúti állomásra. Kihallgatás és ítélet nélkül vittek internálásra. A villányi állomáson láttunk

⁸⁶ Ete Jánost és társait a nyugat-szerbiai Valjevóba internálták. Jellemzően a megszállítás ellen szervezkedő, a közigazgatást lassító, valamint a szerb törekvéseket hátráltató személyek ellen rendelték el ezt az intézkedést a megszállítás időszakában. Valjevóba internált személyekről van tudomás Mohácson túl Pécsről és Bajáról is. A valjevói internálásokról részletesebben l. Vörös 2023.

⁸⁷ A szövegben említett selyemfonó és selyemgyár ugyanaz a – még mai is álló – létesítmény.

⁸⁸ Cesare Lombroso (1835–1909) olasz orvos, kriminológus, a „született bűnöző” elmélet kidolgozója.

⁸⁹ 1920. október 17-én; l. *Mohácsi Hírlap* 13. évf. (1923) 3. sz. 1.

mohácsiakat, Heller Pál sajtgyárostól 100 dinárt kaptam. A dárdai vasútállomáson a főnöktől (Roth) Veres Gyulától, volt iskolatársamtól poharat kértem és kaptam, ezt használta az egész társaság. Villánytól Eszékig, onnan Zomboron, Szabadkán át vittek Pétervárad[ra] és Belgrádba. Az őrzés csak eleinte volt szigorú, de amint távolodtunk Pécstől, mindig enyhébb lett. A kísérő katonák a nagyobb állomásokon kaptak utasítást a tovább szállításra. Bácskában már kezünkbe adták és magunk olvastuk a menetlevelet. 9 személyre szólt, de csak nyolcan voltunk, mert Lippóy János mohácsi főjegyző kellő időben átlépett a demarkációs vonalon. Este érkeztünk Belgrádba és az ügyészség fogházába kísérték, ahol két éjjel aludtunk. Ott talákoztunk más politikai foglyokkal. A börtönőrök megkínáltak élelemmel, de nem fogadtuk el, mert még saját élelmiszereinket ettük. Hajnalban rabokat kaptunk, akik csomagjainkat (ruháinkat, hazai ételmezt) vitték. Két emberséges csendőr kísért a hajóállomásra, és a hajón jól elhelyezett. A zabrezi⁹⁰ állomáson vonatra ültettek, külön asztalnál ettünk, de a csendőrök fogyasztását is mi fizettük. Estére Valjevóba érkeztünk, szállodába vittek, külön ettünk itt is, de mi fizettünk. Persze első éjjel padlón aludtunk. Reggel a megyeházára kísérték és átadtak. Az alispán fiatal, jóindulatú ember, szerb nemzeti viseletben, bocskorban járt. Megengedte, hogy szállodában vagy polgári házban lakhassunk és önmagunkat élélmezzük. Időnként jelentkeznünk kellett.

Egyszer, vagyis [1920.] november 1-jén megszöktem, egy magyar muzsikás cigány kíséretében Belgrádba, a magyar követségre leveleket, szóbeli jelentést vittem. Két éjjel ott aludtam, 3000 dinárt kaptam és visszaszöktem. Veszélyes út volt és máskor nem tenném meg.

Az internálás alatt Valjevóban szabadon járhattunk, csak haza nem jöhettünk. Bejártam a vidéket, gyönyörködtem a szép kilátásban, figyeltem az ottani életet. Az egyik szomszéd községbéli pópa mesélte, hogy a haranglábon álló harangjukat akkor szerezték, amikor Magyarországon forradalom volt. Tehát lopott haranggal dicsérték az Istent. A svábokat [svábokat?] gyűlölik, de a magyar katonákra, a volt hadifoglyok gazdáikra nem haragszanak. [sic!] A postás kisasszony mindig soron kívül szolgált ki bennünket. A főispán (a sztári nacselnik) meghagyta a szállodásnak, hogy úgy szolgáljanak ki, hogy meg legyünk elégedve. Hogy mennyire demokratikus a nép, azt úton útfélen láttuk. Az igazgatás egyszerű, célszerű.

Társaim voltak dr. Prakatur Tamás ügyvéd, később főispán, Schmidt Károly gyógyszerész, Német Károly és dr. Margittay Lajos tb.⁹¹ főszolgabíró, Kisfaludy Vidor dunaszekcsői, Cseh Gyula darázsi jegyző és Zdillár György mohácsi földadónyilvántartó.

⁹⁰ Mai Zabreže Szerbiában.

⁹¹ Tiszteletbeli.

Úgy szabadultunk, hogy két társunk felesége lelátogatott, és hazafelé menet a vajdasági minisztériumban⁹² elbocsátásunkat kérték. Haza nem engedtek, csak karácsonyi szabadságra. Tehát karácsony előtt hazaértünk, a szabadságot meghosszabbították, később a jelentkezés alól is feloldottak.

Ezután Schwartz Béla [mohácsi] ügyvédi irodájában dolgoztam kiürítésig.⁹³

Amikor Horthy hadsereget szervezett Szegeden, akkor eleinte azzal rokonszenveztek és az odajutást előmozdították. Később 1920-ban [valójában 1921-ben] az anyaországból ide menekült kommunisták segítségével [akarták] a demarkációs területet a maguknak megszerezni, kikiáltották a Baranya-bácskai köztársaságot⁹⁴ és arra készültek, hogy Horthy hadseregét nem engedik be, sőt erőszakkal megakadályozzák bejövetelét. Szóval az ide menekült pesti kommunisták és a megszálló szerbek egyetértettek, összefogtak. Az itteni vásártéren a kommunisták népgyűlést tartottak, melynek főszónoka Polácsi János pécsi tanító volt. Az idő haladt, és az antant csapatok részéről Gosset angol ezredes jött Mohácsra és a házzal szemben lakó Schmidt Lajos gőzmalmos házában szállt meg. Az angol ezredes megjött, és este a helybeli kommunisták felvonultak, kérték az ezredest, hogy Horthy katonái ne jöjjenek be. Talán 20–30 ember ment a kocsiúton, ezek voltak a felvonulók, de az utca 2 oldalán 10-szer annyian kísérték azok közül, akik bizony a szerbek távozását türelmetlenül várták. Én az ablakredőnyön át lestem az eseményeket.

Napok múlva volt írnokom, aki a városházán talált foglalkozást, cédulát hozott, melyen a mohácsi és pécsi kommunisták közti távbeszélőn folytatott beszélgetés adatai voltak. Ugyanis Pécsen a Horthy-ellenes önkéntes katonák a gyakorlótéren gyülekeztek, de mindig kevesebben. Ezeket az adatokat akartam átadni Schmidt Lajosnak, de háza előtt találkoztam Prakatur Tamással, a magyar kormánybiztossal, és kapu alatt átadtam neki.

Az angol ezredes, aki a kiürítés lebonyolítására érkezett ide, Schmidt Lajos fogatán Bátaszékre utazott, hogy a határon álló szerb és magyar katonákkal érintkezzen. Schmidt Lajos kocsisával levelet küldött a magyar katonaságnak, és abban azt írta, hogy jöjjenek, mert az itteni magyarok is szervezkedtek, nem csak a kommunisták, és várnak rájuk. Kocsisának azt az utasítást adta, hogy ahol az angol ezredes megáll, ott adja le a levelet.

Schmidt Lajos a honvédségre gondolt, de az ezredes már Bátaszéken a szerb parancsnokságon is megállt, ahol a kocsis leadta a levelet. Ebből bonyodalom

⁹² Itt valószínűleg az Újvidéken működött Narodna Uprava (Nemzeti Igazgatóság) nevű kvázi kormány szervre gondolt.

⁹³ Értsd: a szerb megszállás végéig.

⁹⁴ A Baranya-Bajai Szerb-Magyar Köztársaságot 1921. augusztus 14-én kiáltották ki Pécsen, és augusztus 21-éig állt fenn. A szerb kivonulással ez a kérészállam is összeomlott. L. Hornyák 2022.

keletkezett, mert a szerbek rossz néven vették, hogy mi a honvédeket várjuk, sőt fogadásukra szervezkedtünk. Schmidt Károly, Lajos féltestvére fölkeresett munkahelyemen, a külvárosi iskolában, ahol a hitközségi adót kezeltem, és csak annyit mondott, hogy ha a szerbek a magyar kormánybiztost lefogják, akkor a kiűrités fennakad. Sógoromnál voltam, amikor egy szerb csendőr elfogott és a főszolgabírói hivatalba kísért. Persze tagadtam a szervezkedést és levélküldést, mert tényleg semmiféle szervezkedésben nem vettem részt, és nem küldtem levelet a határon át. A szolgabíró megütött, [a] fülem vérzett. A fogdába zártak, ahol más közönséges rab is volt. Schmidt Lajos és Beke Imre írnokokat is behozták, de külön zárkában voltunk. Másnap a mohácsiak küldöttsége megjelent a főszolgabírói hivatalban és szónokuk kérte Schmidt Lajos szabadon bocsátását. A zárkában csak annyit hallottam, hogy az udvaron álló kommunisták maguk közt beszélgetve azt mondták, hogy „ezek ugyan jól meg vannak szervezve”. Ezzel a nagy tömegre célzott, mely Schmidt Lajos kibocsátása érdekében felvonult. Orvost kértem a fogdába, mert véres voltam. A kölkedi zsidó körorvos, Herman Manó csekélységnek találta bajomat, nem kezelte és orvosságot sem adott.

A város közönsége csak arról beszélt, hogy Schmidt Lajost elfogták, de rólam és Bekéről nem esett szó. A mohácsiakat nagyon érdekelte Schmidt Lajos elfogása, és arra készültek, hogy felszedik a vasúti síneket, ha el akarják szállítani. Mert arról volt szó, hogy hármunkat elvisznek Dárdára és ott folytatják a vizsgálatot. A mohácsiak küldöttsége bement Pécsre, és ehhez a küldöttséghez a helybéli szerbek is csatlakoztak és kérték Schmidt Lajos elbocsátását. Aznap este tényleg kiengedték Schmidt Lajost, míg Beke Imrét és engem csak másnap reggel engedtek ki. Eltávozásom előtt kihallgattak, a szerb szolgabíró bocsánatot kért tőlem. Ekkor tudtam meg, hogy a magyar honvédséghez hívólevél ment, de ez nem volt a szerb szolgabíró kezén, ezért Schmidt Lajos úgy állította be a dolgot, hogy a levelet én írtam, ő csak továbbította a kocsisával, tehát tagadott, és csak rám tolt a felelősséget saját tettéért, holott én csak a Beke-féle feljegyzést adtam át Prakaturnak, de a honvédséghez semmi közöm se volt. Tehát Schmidt Lajos gyáván viselkedett, amikor saját tettéért nem vállalt felelősséget, hanem maga helyébe engem állított.

Amikor a fogdából kiszabadultam, akkor Rüll János⁹⁵ kórházi igazgatóval megvizsgáltattam magam, és orvosságot rendelt. Otthon tartózkodtam.

Reggel 7 órakor jött lakásomra Sey Tamás főszolgabíró, hogy helyette menjek le Udvarra,⁹⁶ és a község iratait vegyem át, mert a szerb főszolgabíró ott lesz. Délután szerb előfogatos vitt le, kíséretül szerb csendőrt is kínáltak, de nem fogadtam el. Útközben láttam, hogy a szerbek hogyan hurcolják el a hercegi uradalom

⁹⁵ Dr. Rüll János: a mohácsi kórház első igazgatója, mely pozíciót 1896. október 12. és 1927. márciusa között töltött be.

⁹⁶ Udvar község, Baranya vármegyében, Mohácstól délre.

gépeit, felszerelését. A dályoki vályogvető gödröknél egy első osztályú kapitány remegve kérdezte kocsisomtól, hogy a magyar csendőrök beérkeztek-e? [sic!] A szerb főszolgabíró, Scheidl Árpád adta át Udvar község iratait, de ezért Dályokra is át kellett mennem, ahol még este $\frac{3}{4}$ 8 órakor is tartózkodtam. Alig szabadultam ki a szerbek fogságából, már le kellett mennem a szerbek közé, de mégis lementem, mert lelkiismeretem nyugodt volt. Scheidl Árpád beismerte, hogy a kölkedi jegyzőség törvénygyűjteményét ő vitte el magán céljára, mert ő ügyvédnek készül. (1906-8. évi darázi ismerősöm volt.) A kiürítés fokozatosan történt, 6 órai időköz volt a távozó és az érkező csendőrség és katonaság között. A kiürítés után továbbra is kölkedi jegyző maradtam, míg az elszakított területről itt rekedt jegyzők különböző elhelyezést nyertek. A szerbeket szolgáló hercegtöttösi⁹⁷ jegyzőt azonban menesztették. A szerb szolgabíróságon történt kihallgatásom iratait megszerezni akartam, de nem sikerült, mert a távozó szerbek azt magukkal vitték és így tétlenül nézhettem, hogy a tetteiért helytállni nem akaró, saját hibáját másra toló, ártatlan embert bajba rántó Schmidt Lajost a tömeg bálványozza, ünnepli, kegyeit keresi, mert akkor anyagilag jól állt és a hatalmasok barátja volt.

Amikor a megszálló szerbek segítségével a túlzó szerbek átvették a közigazgatást, akkor se a megye, a főszolgabírói hivatal, se az állami adóhivatal nem működött, tehát fizetést se kaptam. Hivatali fizetés hiányában tehát munkából kellett élni. Nem egyszer történt, hogy este lefekvéskor csak 10 fillér pénz volt a házban, pedig a fizetett cseléddel együtt 5 tagú családot kellett eltartanom. Mégse álltam a szerbek szolgálatába. Kérdés, népem hogyan fogta fel ezt a helytállást? Amikor a szerbek távozása után először mentem ki Kölkedre, ott az iskolások mezei virágokkal üdvözöltek. A megszálló szerbek a személyváltozást azzal indokolták, hogy a magyar tisztviselők nagyon rekviráltak, azért váltották föl őket. Bár a község népe megértette, hogy a szerb uralmat nem kívántuk szolgálni. Ellenben Hercegszabarbán a nép iránti hűtlenségnek vették, hogy a megszállás nehéz napjaiban nem tartottunk ki a nép érdekeinek védelmében és miért hagytuk őket magukra. A megszállás után nem tettem igazoló jelentést, mégis az alispán aláírásával ellátott iratot kaptam arról, hogy a megszállás alatti magatartásomat igazoltnak vették.

A szerb kiürítés készületlenül találta a magyar közigazgatást, mert a tisztviselők azzal foglalkoztak, hogy a kiürítés után hogyan helyezkedjenek el. A szerb megyei hivatalos lapot figyelmen kívül hagyták, pedig abban megjelent a megye új beosztása, és abból értesülhettek volna. Készületlenül jött hozzám Sey Tamás, hogy vegyem át tőle Udvar községet. Amikor a csonka Dályok (Bédai erdő, Izsép, Izabellaföld és Gerechát és Darázs, Karapanca és Debrina) magyart részének hovatartozásáról esett szó, akkor felsőbb intézkedés hiányában nem tudott válaszolni. Csak hónapok múlva olvastam a megyei hivatalos lapban, hogy ezeket a csonka

⁹⁷ Hercegtöttös, ma Töttös község Baranya vármegyében, Bólytól délkeletre.

részeket Kölkedhez csatolták, de soha írásbeli intézkedést nem kaptam arról, hogy a 11000 kataszteri területű rész hozzám tartozna, tehát lényegileg önhatalmúlag jártam el, amikor ott működést folytattam.

[Betoldás jellegű szövegek]

Az események megértéséhez tartozik, hogy Schmidt Lajos 180 cm, magas, szép szál ember volt, megnyerő modorú, jóteknokodó természetű, a szegény sorsúak iránt könyörületes. Vagyonos ember fia volt, azért a nagy tömeg előtt népszerű ember volt. Ifjú korában voltak antiszemita-esetei, amikor a zsidókat a kávéházból kiverte.

--- ---

A szerb megszállás idején a nagy-szerb propaganda érdekében következőképp folyt a hírverés. 1919 tavaszán Bárban⁹⁸ a községházán dolgoztam, amikor egy szerb tiszt egy polgári ruhás férfival jött, és azt kérte, hogy a falu népét doboltassuk egybe. A kisbíró azonnal végigdobolta a falut, hogy minden házból egy férfi jöjjön a községházára. Ezek a szerbek ugyanis népszavazást akartak tartani arról, hogy kell-e nekik a magyar közigazgatás, vagy pedig Szerbiához kívánnak-e csatlakozni.

Dobolás közben megtudtuk, hogy a szerbek mit akarnak, ezért az egyik előjáró kiállt a kocsmá elé, arra az oldalra, ahol a szerbek nem láthatták, és intett az embereknek, hogy maradjanak, vagy menjenek vissza. Akiket nem lehetett visszatartani, 8–10 ember bejött az irodába. Ezek előtt a szerb tiszt revolverét az asztalra tette és azt mondta, hogy aki nem szereti őt, aki neki haragosa, az a revolverrel lője őt fejbe, de aki nem ellensége, az írja alá a kitett ívet. A szobába szorult emberek aláírták az ívet, de tőlem ezt nem kívánták.

Amikor az aláírás megtörtént, akkor a szerb tiszt egy asztalt tétetett a kocsmá elé a járdára, körül ültük és bort ittunk az arra haladó falusiak csodálkozására. Ószerbiai volt a tiszt, azért az ottani szokás szerint a kocsmá előtt, és nem bent a kocsmában vendégeskedett. Egy üveg bor elfogyasztása után eltávozott.

Más szerb eset: a megszálló szerbek megállapították a termények legmagasabb árát és ezt falragaszokon közhírré tették. Egy somberekai német állatkereskedő Szabarban tehenet vett, nem alkudott, hanem a kért árat megadta, de lement panasza a szerb katonai parancsnokhoz. A szerb parancsnok engem tett felelőssé a hatósági ár megszegéséért, és arra kötelezett, hogy naponta jelentkezzem nála. Néhány napig bejártam és láttam a pongyolaságot, sőt a tárgyalásokba bebeszéltem, aztán otthon maradtam. A parancsnok arra is kötelezett, hogy ne járjak ki községeimbe, csak az ő engedélyével. Inkább otthon maradtam, de hozzá engedélyért nem mentem.

⁹⁸ Bár, község Baranya vármegyében, Mohácstól északkeletre.

Források

Levéltári források

KDM HT 83–67. 001. = Kanizsai Dorottya Múzeum (Mohács), Helytörténeti Adattár, Dr. Prakatur Tamás életrajza, írta Ete János.

KDM HT 83–67. 022. = Kanizsai Dorottya Múzeum (Mohács), Helytörténeti Adattár, Az első világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése.

MNL BaVL XV. 51. Kéziratok 14. doboz 217. = Dr. Andrics Tivadar, mohácsi országgyűlési képviselő 1910–1918.

MNL BaVL XV. 51. Kéziratok 15. doboz 427. = Ete János önéletrajza.

Internetes források

KDM MT = Kanizsai Dorottya Múzeum, Múzeumtörténet Múzeumtörténet – Kanizsai Dorottya Múzeum (kanizsaidorottyamuzeum.hu) (utolsó letöltés: 2024. 05. 03.)

Népszámlálás 1910 = A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=0&layout=s (utolsó letöltés: 2024. 09. 18.)

Sajtó

Bajai Független Újság (1915)

Dunántúli Napló (1975)

Mohács (1901)

Mohácsi Hírlap (1923; 1934)

Felhasznált irodalom

Balla 2015 = Balla Tibor: Várostrom az első világháború orosz frontján. Przemysł, 1914–1915. Honvédségi Szemle 143. (2015:4), 125–133.

Clark 2015 = Clark, Christopher: Alvajárók – Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé. Budapest, 2015.

- Hornyák 2004 = Hornyák Árpád: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Újvidék/Novi Sad, 2004.
- Hornyák 2020 = Hornyák Árpád: A magyar–jugoszláv határ megvonása. *Pontes* 3. (2020), 153–170.
- Hornyák 2022 = Hornyák Árpád: A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság. In: Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba (szerk.): *Kérészállamok*. Budapest, 2022. 353–368.
- Horváth 1933 = Horváth Kázmér: A kétezredéves Mohács. In: Katics Antal (szerk.): *Baranyavármegye és Pécs Szab. Kir. Város Közigazgatási Almanachja*. Pécs, 1933. 37–50.
- Kaposi 2011 = Kaposi Zoltán: Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). *Pécsi Szemle* 14. (2011:2), 66–77.
- Márkus 2022 = Márkus Beáta: „Munkatábor, tehát nem büntetőtábor” – Törvényen kívüli állapot a mohácsi léger példáján (1945). *Pontes* 5. (2022), 179–203.
- Nagy – Lőrincz 2018 = Nagy Kálmán – Lőrinc Árpád: A szerb betelepülés és a szerb megszállás (1918–1921) rövid története Mohácson. Szülőföld Könyvkiadó Szombathely, 2018.
- Nübl 2014 = Nübl János: Somogyi katonák a „Nagy Háború” első hónapjaiban. In: Récsei Balázs (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv* 43–44. MNL SML Kaposvár, 2014. 99–110.
- Ormos – Majoros 2003 = Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, 2003.
- Ormos 2020 = Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 2020.
- Sipos 2000 = Sipos Péter: A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára. *Fons* 8. (2000:1), 171–184.
- Szűts 1991 = Szűts Emil: *Az elmerült sziget*. Pécs, 1991.
- Vörös 2023 = Vörös Zsolt: Baranyából Valjevóba internált személyek a szerb megszállás időszakában (1918–1921). In: Balatonyi Judit et al. (szerk.): *Mesterek és Tanítványok* 3. Pécs, 2023. 176–185.